

Волеформування представника при укладенні правочину

Лаврінченко Ігор Анатолійович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.01.2026	Право	347.4

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18636732>

Анотація. У статті досліджується проблема наявності самостійної волі представника при укладенні правочинів та можливості визнання недійсними правочинів із вадами волі, вчинених через представника. Проаналізовано класичні та сучасні доктринальні підходи до розуміння правової природи представництва, зокрема концепції «представництва у волевиявленні» та «представництва у волі». Обґрунтовано, що представник, на відміну від нунція, не є лише технічним передавачем чужої волі, а виступає самостійним суб'єктом формування та вираження волі, яка породжує правові наслідки для довірителя. Розглянуто наукові позиції щодо співвідношення волі довірителя і представника, а також фідучіарний характер представницьких відносин. Особливу увагу приділено аналізу вад волі представника — помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості з контрагентом, а також укладення правочину за наявності тяжких обставин. Доведено, що вади волі представника можуть бути самостійною підставою для оспорювання правочину довірителем, оскільки саме представник є безпосереднім суб'єктом волевиявлення. Водночас кабальний правочин визначено як виняткову ситуацію, що потребує окремого підходу з урахуванням дійсності довіреності та балансу інтересів усіх учасників цивільного обороту. Зроблено висновок про необхідність подальшого наукового осмислення проблематики з метою вдосконалення цивільно-правового регулювання представництва.

Ключові слова: представництво; довіритель; представник; самостійна воля; волевиявлення; вади волі; недійсність правочину; помилка; обман; насильство; зловмисна домовленість; кабальний правочин; довіреність; фідучіарні відносини; цивільне право.

Formation of the Representative's Will in Concluding a Legal Transaction

Annotation. The article examines the issue of the independent will of a representative when concluding legal transactions and the possibility of declaring invalid transactions concluded through a representative due to defects of will. Classical and modern doctrinal approaches to the legal nature of representation are analyzed, in particular the concepts of "representation in declaration of will" and "representation in will." It is substantiated that,

¹ Лаврінченко І.А., аспірант ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ,

unlike a mere messenger (nuncius), a representative is not only a technical transmitter of another person's intention but an independent subject who forms and expresses his or her own will, which produces legal consequences for the principal. The paper explores scholarly positions on the correlation between the will of the principal and that of the representative, as well as the fiduciary character of representative relations. Special attention is paid to defects of the representative's will, including mistake, fraud, violence, malicious agreement with the counterparty, and transactions concluded under severe circumstances. It is argued that defects in the representative's will may constitute independent grounds for challenging a transaction by the principal, since the representative is the *непосередіате* bearer of legally relevant intent. At the same time, unconscionable transactions are characterized as exceptional cases requiring a separate approach, taking into account the validity of the power of attorney and the balance of interests of all parties involved. The study emphasizes the need for further doctrinal development to improve civil law regulation of representation.

Keywords: representation; principal; representative; independent will; declaration of will; defects of will; invalidity of transaction; mistake; fraud; violence; malicious agreement; unconscionable transaction; power of attorney; fiduciary relations; civil law.

Вступ

Актуальність статті зумовлена необхідністю поглибленого теоретичного та практичного осмислення проблеми дійсності правочинів, укладених через представника, зокрема в аспекті наявності та можливих вад його самостійної волі, що має безпосереднє значення для забезпечення стабільності цивільного обороту й належного захисту прав довірителя та третіх осіб. Незважаючи на ґрунтовні дослідження інституту представництва у працях класичних і сучасних науковців, питання співвідношення волі довірителя і представника, а також правових наслідків укладення правочинів із вадами волі через представника залишаються дискусійними та недостатньо врегульованими.

За загальним правилом, особа самостійно формує волю, визначаючи ціль (предмет) своїх дій. Звичайно, це нормальний стан цивільного обороту, але інколи можуть виникнути обставини, які унеможливають самостійне вчинення особою того чи іншого правочину. Через такі обставини, які можуть носити об'єктивний характер (перебування у відрядженні, тривала хвороба, яка заважає вчинити правочин, інші причини), особа позбавлена можливості вчинити правочин, здійснення якого вимагають її інтереси.

Питанню, пов'язаним з укладенням правочинів за допомогою представників, у різний час займалися такі визначні науковці минулого та сучасності як Ю. Барон, М.І. Брагінський, Б. Віндшейд, Г.Ф. Пухта, Н.О. Нерсесов, Р.О. Халфіна, та багато інших. Результати їх досліджень мають велике теоретичне та практичне значення, однак не повною мірою висвітлюють всі проблемні аспекти. Одним із таких аспектів є питання можливості укладення правочинів з вадами волі через представника. Звідси, метою цієї статті є дослідження проблеми наявності самостійної волі у представника та факту укладення ним правочину з вадю волі.

На думку М.І. Брагінського проблема волі у правочині набуває великого значення не тільки при тлумаченні, але й стосовно до інших питань, і, перш за все, пов'язаних з

підставами визнання правочинів (договорів) недійсними, а також з практикою укладення договорів через представників, що широко використовується [1].

Метою даної статті є комплексний аналіз правової природи самостійної волі представника при укладенні правочину, з'ясування можливості виникнення вад такої волі та визначення їх впливу на дійсність правочину і механізми судового захисту прав учасників цивільних правовідносин.

Результати

Представництво, як окремий інститут цивільного права, виникає там, де існує розвинений цивільний оборот. Особа уже не може задовольняти потреби самостійно і їй доводиться звертатися до інших суб'єктів права. Осіб, які діють від імені іншої особи та в її інтересах, прийнято називати представниками, а відповідне відношення – представницьким. Відповідно до ч. 1 ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

У літературі вказується на штучність конструкції представництва, оскільки згідно з нею всі права та обов'язки з правочину укладеного представником набуває не він, а інша особа – довіритель [2]. Але для того, щоб довіритель набув ці права, спочатку йому необхідно уповноважити іншу особу на вчинення відповідних правових дій (укладення правочину). Це можливо здійснити, наприклад, на підставі договору видавши довіреність. Видача довіреності за своєю юридичною природою є одностороннім правочином. У відносинах із третіми особами представник юридично заміняє свого довірителя у питанні укладення, зміни, припинення правочину, а не стає поряд з ним (ситуація фактичного співучасника). Так, Б. Віндшейд та Ю. Барон під юридичною категорією «представництво» об'єднують представництво у волевиявленні та представництво у волі [5]. Під представництвом у «волевиявленні» зазначені автори розуміють випадки, коли особа, якої безпосередньо стосується правочин, самостійно визначає її умови, контрагента та здійснює своє волевиявлення за допомогою іншої особи, яка слугує у вигляді органу для передачі волі третій особі. Статус такої особи не відрізняється від поштового голуба, дресированого собаки, тобто від неї в цьому випадку нічого не залежить й вона не може отримувати від контрагента свого довірителя акцепту на вчинення правочину, оскільки це є вже укладенням правочину. Вона може лише передати умови без права прийняття зворотної оферти первісного акцептанта на вчинення правочину. Така особа у юридичній літературі отримала назву «нунцій» або «повірений» [2]. Для неї не встановлено того жорсткого переліку вимог, які необхідні для представника, тому що нунцій може бути й особою недієздатною, малолітньою, виходячи із наведених вище міркувань. Б. Віндшейд справедливо зазначає, що у широкому розумінні і нунцій є особою представника, але справжнім представником можна вважати особу, яка здійснює «представництво у волі» [5]. З ним погоджуються і Ю. Барон та решта представників класичної школи цивільного права. Так, Н.О. Нерсесов, зазначав, що фактичні співучасники лише спрямовують волю принципала, єдиного суб'єкта правочину; тобто фактичний співучасник передає, виконує тільки чужу волю, а не свою власну. Однак представник укладає правочин сам, тобто виражає свою власну волю, яка спричиняє юридичні наслідки для принципала [2]. М.Л. Дювернуа, повністю підтримуючи цю позицію, зазначав, що той, хто особисто сприяє суб'єкту правочину, виражає свою волю, як необхідний, утворюючий склад правочину [6]. З указаними

висновками важко не погодитися. Різниця між видами «представництва» полягає у тому, що від особи представника у «волевиявленні» нічого не залежить, його воля не стає складовою вчиненого правочину, на відміну від особи «представника у волі». Тому ми можемо чітко провести демаркаційну лінію між цими суб'єктами, оскільки саме від справжнього представника залежить питання чи буде вчиненим конкретний правочин. Але яка ж роль тоді довірителя у вчиненому правочині?

Варто зазначити, що довіритель уповноважує іншу особу, створює юридичну можливість для вчинення правочину останнім. Але за влучним висловом Н.О. Нерсесова, повноваження вказує тільки на можливість вчинення представником певних юридичних дій, але не на саме їх виконання. Необхідність розмежування цих двох моментів має велике практичне значення [2]. Ю. Барон з цього приводу висловлювався, що представник зазвичай отримує інструкцію. Такий представник виражає не чужу волю, а власну, яку він сформував і яку повинен визнати довіритель; видача довіреності суті справи не змінює, тому що принципал спрямував на правочин свій намір, рішення ж приймається представником [4]. З указаними твердженнями погоджується В.М. Хвостов, який, однак, зазначає, що представник зв'язаний наданими інструкціями, але ці інструкції лише обмежують його волю, встановлюють ті межі, у яких його воля буде обов'язкова для принципала; але укладаючи правочин, представник у будь-якому разі сам виражає волю [7]. Таким чином, довіритель створює передумови для вчинення правочину своїм представником шляхом видачі довіреності, якою надається суб'єктивне цивільне право діяти від імені іншого суб'єкта права.

Проте у літературі зустрічаються і протилежні позиції стосовно наявності самостійної волі представника для укладення правочину. Так, Р.О. Халфіна зазначала, що воля представника безпосередньо спрямована не на створення тих правових наслідків, які пов'язані з вчинюваним ним договором, а на те, щоб реалізувати волю довірителя, для якого і виникають права і обов'язки з договору [8]. Цієї позиції притримуються Л.І. Шаповал, яка приєднується до позиції цього науковця без змістовних на те аргументувань [9]. Також прихильником цієї доктрини можна назвати й Н.Д. Шестакова, яка у своїй монографії «Недействительность сделок», розглядаючи проблематику недійсності правочину вчиненого під впливом зловмисної домовленості представника однієї особи з іншою стороною, зазначає, що воля довірителя, яку повинен передати і виразити у правочині представник, підмінюється волею представника [10]. Аналізуючи вищенаведені висловлювання, не можна не побачити, що по-перше, далеко не у всіх випадках довіритель знає, який саме правочин та безпосередньо з ким він бажає укласти. Саме для цього і звертаються до професіоналів у певній галузі знань, які, використовуючи свої вміння та досвід, і укладають потрібний правочин (цю тенденцію ми яскраво можемо спостерігати на первісному ринку нерухомості, ринку цінних паперів тощо). А, по-друге, якщо функція представника обмежується лише передачею волі довірителя, то тоді з якою метою видачу довіреності у юридичній літературі розглядають як фідуціарний правочин (правочин з особливо довірчими відносинами). Якщо ж представник лише «орган чужої волі», до чого ж тоді особливі довірчі відносини, якщо він не має апіорі права внести нічого «свого» у процес вчинення правочину. О.І. Грейдін, розглядаючи саму природу фідуціарності зазначає, що висока довіра фідуціанта до фідуціарія полягає у впевненості фідуціанта у фідуціарія, його порядності і відданості. Тобто припускається, що фідуціарій діє практично, далекоглядно, сумлінно шукаючи

найбільшу вигоду для фідучіанта. Завдяки високій довірі фідучіанта до фідучіарія в останнього виникає можливість зловживання наданими йому правами, оскільки у відносинах з третіми особами фідучіарій, як правило, виступає як повний правоволоділець. Фідучіант свідомо покладає на фідучіарія обов'язок самостійно діяти на свій розсуд в інтересах фідучіанта, наслідком чого може бути виникнення, зміна та припинення прав та обов'язків фідучіанта [11]. Висновок очевидний: якщо представник є лише виразником (органом) чужої волі, то тоді необхідність у фідучіарності відносин повністю відпадає, оскільки він не мав би можливості зловживати наданими йому правами. Звичайно, висновок про нефідучіарність відносин представництва не відповідає дійсності. Отже, концепція «відсутності самостійної волі представника» на укладення правочину не може бути визнана прийнятною на підставі запропонованих авторами цієї концепції аргументів та потребує додаткового наукового аргументування.

Якщо ж представник при укладенні правочину володіє самостійною волею, то, відповідно, така воля також може мати вади у її формуванні або вираженні. З цього приводу Н.О. Нерсесов розглядав, що дійсність правочину, тобто формальні умови, які вимагаються для цього, як-то: вільна воля, її вираження, відповідність вираження з волею обговорюються за особою представника як справжнього контрагента правочину [2]. З вказаним твердженням солідарний і Б. Віндшейд, який зазначав, що при обговоренні дійсності і сили вираженої волі повинна бути звернена увага не на особу довірителя, а на особу представника [5]. Так, наприклад, Л.М. Загурський аналізуючи проблему вади волі у представника, виділяє три її підстави, серед яких істотна помилка, обман та насильство [12]. На помилку, як найпоширенішу ваду волі, вказував також Д.Д. Грім, за словами якого питання про невідповідність між волею і її вираженням розділяється з точки зору, що правочини укладаються представником. Помилка принципала сама по собі не має значення [13]. Найвидатніший представник теорії представництва – Н.О. Нерсесов теж виділяв серед вад волі представника саме помилку, обман та насильство. Він вказував, що омана (помилка) представника стосовно істотних пунктів вчинюваного ним правочину дає право принципалу оспорювати дійсність такого правочину, незважаючи на те, що він не знаходився під впливом помилки [2]. Нині подібної позиції притримується М.І. Брагінський, який наводить приклад з купівлею будинку. На думку цього автора якщо довіритель уповноважив представника на купівлю будинку, але останній вважаючи, що купує цегляний будинок, який насправді є таким, що лише обкладений цеглою, то довірителеві належить право оспорювати такий правочин на тій підставі, що представник діяв під впливом істотної помилки [1]. Із наведеними твердженнями варто погодитися, тому що представник володіє самостійною волею. З приводу обману та насильства Н.О. Нерсесов зазначав, що якщо представник, укладаючи юридичний акт, зазнає насильства або обману, то довірителеві надається право оспорювати дійсність такого акту, незважаючи на те, що указані обставини не стосувалися його особи [2]. Варто зазначити, що насильство та обман, безумовно, відносяться до протиправних за своєю природою дій, тому немає жодних об'єктивних підстав для того, щоб не враховувати їх при розгляді дійсності правочину, навіть якщо останній був укладений через представника, особливо зважаючи на ту обставину, що така особа у юридичному значенні не «стає поряд» з довірителем, а замінює його у відповідному правовому відношенні. Існує, звичайно, і зворотна сторона ситуації: у разі якщо третя особа під час укладення правочину зазнала насильства або

обману зі сторони представника, то вона юридично набуває права на звернення до суду з вимогою про анулювання сили укладеного таким чином правочину. Якщо представник не мав би самостійної волі, то тоді третя особа не змогла б захистити свої права, тому що довіритель не вводив її в оману та не застосовував до неї безпосередньо насильства, оскільки згідно з чинним законодавством неможливо уповноважити особу на здійснення протиправних дій.

Але, як відомо, група правочинів із вадами волі не обмежуються лише тими, які вчинені під впливом помилки, обману або насильства. До неї також варто віднести й ті, які особа вчинила, коли не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; правочин, вчинений під впливом зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною та кабальний правочин. Зрозуміло, що особа представника може знаходитися у стані, у якому вона не усвідомлює значення своїх дій та (або) не може керувати ними. Правочин, який таким чином укладений, на мою думку, може бути визнаний у судовому порядку недійсним за заявою довірителя представника, оскільки безпосередньо права та обов'язки з нього набуває він. З приводу правочину, укладеного представником під впливом зловмисної домовленості з іншою стороною, то у випадку визнання за представником самостійної волі для укладення правочину, такий правочин перестає входити до групи правочинів з вадами волі. Суть представництва саме і полягає у тому, що представник повинен діяти від імені та в інтересах свого довірителя, а не у волі останнього, про що вже зазначалося вище. Порушуючи свій обов'язок діяти в інтересах свого довірителя, тобто усвідомлюючи потреби останнього, але не діючи відповідним чином, він не виконує своєї функції – забезпечення інтересів іншого суб'єкта цивільного обороту. Це і є підставою для звернення до суду довірителя з вимогою про визнання правочину недійсним як вчиненого під впливом зловмисної домовленості його представника з іншою стороною. Проте, зважаючи на ту обставину, що воля особи, яка мала б захищати інтереси іншої особи – свого довірителя, діє всупереч цим вимогам, всупереч нормальному перебігу подій, спричиняючи збитки довірителю, останньому справедливо надається право на звернення до суду, а такий правочин у літературі загальноновизнано вважається правочином із вадою волі та розглядається разом з іншими.

Залишається з'ясувати ситуацію, яка складається навколо питання укладення кабального для довірителя правочину представником. У цьому випадку особа представника може діяти згідно з усіма визнаними юридичними канонами: усвідомлювати потреби свого довірителя та відповідним чином реагувати на них. До представника жодних претензій висуватися зі сторони довірителя не може, а також і до третьої особи, яка діяла добросовісно. Юридично неможливо також визнати і того, що сам представник, володіючи самостійною волею, може укласти правочин під збігом тяжких обставин.

Загальновідомо, що правові наслідки з правочину виникають у довірителя, у якого лише і можуть бути наявні тяжкі обставини, оскільки цей вид правочину саме і укладається з тією метою, щоб нівелювати або ж максимально знизити негативний вплив таких обставин. Якщо ж воля особи (представника), яка укладає правочин, відповідає волевиявленню і до того ж у нього відсутня будь-яка можливість для наявності тяжких обставин, то тоді яким чином анулювати юридичну силу вчиненого правочину? Адже одразу зрозуміло, що такий правочин є кабальним для довірителя,

який лише уповноважив особу на здійснення правочину, але сам у процесі його укладення участі не брав. Однозначно можна зазначити, що цей вид правочину є винятком із загального правила волі представника і його неможливо визнати недійсним на тій підставі, що воля особи, яка укладає правочин не відповідає її волевиявленню. У такому разі необхідно констатувати правову незахищеність довірителя, для якого настають вкрай невігідні наслідки вчиненого правочину. Цього, звичайно, допустити ми не можемо.

Як відомо, видача довіреності на здійснення тієї чи іншої юридично значимої дії розглядається як односторонній правочин. Н.О. Нерсесов писав, що воля принципала (довірителя) може бути прийнята до уваги лише при обговоренні дійсності представницького повноваження [2]. Звідси, якщо визнати видачу довіреності як односторонній правочин під кутом вчинення кабального правочину, то тоді представник вважається таким, що діяв без відповідних на те правових повноважень. У цілому з наведеним поглядом погоджується М.І. Брагінський, який наводить позицію А. Гордона стосовно диференціації між укладеним договором з третьою особою представником та таким односторонньо уповноважуючим актом як видача довіреності. М.І. Брагінський з цього приводу пише, що вади волі представника перетворюють основний правочин у недійсний, із указаними на цей випадок у главі ЦК наслідками. Вади волі довірителя тягнуть за собою неможливість виникнення договору між довірителем та третьою особою [1]. Разом з тим із цієї позиції можуть постраждати інтереси іншого учасника цивільного обороту – представника. Йому цілком імовірно може бути невідомо, що до нього звертається довіритель, видає йому як професіоналові у певній галузі знань довіреність під впливом тяжких обставин. Анулювавши видану довіреність на цій підставі, представник цілком можливо позбавляється того, що він розраховував отримати від довірителя, коли погоджувався діяти від його імені. У будь-якому разі навіть якщо і необхідно анулювати видану довіреність, проте все ж таки із врахуванням законних інтересів представника, які не повинні бути ущемлені, так як ця особа діяла добросовісно і цілком законно.

Таким чином, довіритель може захистити свої права, які можуть суттєво постраждати у результаті вчинення такого правочину представником. Однак необхідно також пам'ятати й про те, що третій особі має бути достеменно відомо, що сторона правочину знаходиться у вкрай тяжкому становищі, та бажати цим скористатися. Без цієї умови довіритель не зможе анулювати силу основного правочину навіть у тому випадку, якщо суд визнає видачу довіреності здійсненою поза його волею.

Висновки

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що особа представника безумовно володіє самостійною волею для укладення правочину (особливо коли в довіреності надається право представникові укласти правочин на умовах, визначених на його розсуд). Вона аналогічно з волею особи довірителя може піддаватися неправомірному впливові з боку контрагента за основним правочином або інших осіб. Тобто його воля також здатна мати вади, що буде, достатньою підставою для звернення до суду з вимогою про визнання правочину недійсним. Звичайно, досліджені питання у науці є дискусійними та потребують додаткового ґрунтовного дослідження для встановлення істини, яка народжується шляхом практичної апробації.

Список використаних джерел

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Издание 2-е, завод 6-й (стереотипный) /. – М.: «Статут», 2003. – С.168-169
2. Нерсесов Н.О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. М.: «Статут» (в серии «Классика российской цивилистики»), 2000. – С.78;
3. Пухта Г.Ф. Курс Римского гражданского права: перевод с последнего немецкого издания проф. Рудорффа /. – М.: Издание О.Н. Плевако, Тип. «Соврем. Изв.». – Т.1., 1874. – С.144
4. Барон Ю. Система римского гражданского права. Вып. 1 Кн. 1 Общая часть: Курс лекций. – 3-е изд. испр. по 9-му немецкому изданию / Переводчик Петражицкий Л.И. – С.-Петербург.: Изд. юрид. кн. маг. Мартынова Н.К., 1909. – С.148;
5. Виндшейд Б. Учебник Пандектного права. Том 1: Общая часть: перевод с немецкого / Под ред. С.В. Пахмана /. – СПб. Изд. А. Гиероглифова и И. Никифорова, 1874. – С.162-163
6. Дювернуа Н.Л. Чтение по гражданскому праву. Т. 1. Введение и общая часть. / Выпуск 3. Изменение юридических отношений. Учение о юридической сделке. – изд. 4-е/. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – С.858
7. Хвостов В.М. Система римского права. Кн. I. Общая часть. II. Вещное право. IV. Семейное право. V. Наследственное право.: Конспект лекций/. – СПб.: Изд. Н.П. Карбасникова, 1908. – С.160
8. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в Советском гражданском праве. – М.: Изд-во Академии наук СССР. – 1954. – С.67
9. Шаповал Л.І. Проблеми вираження волі учасників правочину, укладеного представником // Бюлетень МЮУ, 2004. – №4. – С.108-113
10. Шестакова Н.Д. Недействительность сделок. 2-е изд., испр. и доп. / Предисл. докт. юрид. Наук, проф. С.М. Казанцев, докт. юрид. наук, проф. Н.А. Чечина. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – С.63
11. Грейдін, О. І. Договір довірчого управління цінними паперами в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 - Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / О. І. Грейдін ; Національний університет "Юридична академія України ім. Я. Мудрого". - Х. : б. в., 2011. - 205 с. – С.53
12. Загурский Л.Н. Элементарный учебник Римского права. Общая часть: курс лекций. Выпуск 1. Третье испр. и доп. издание /. – Х.: Тип. И.М. Варшавчика, 1897. – С.335-338
13. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права. Пособие для слушателей. Изд. 3-е, исправл. и дополн. /. – СПб. – Тип. Ю.Н. Эрлих, 1910. – С.119